

Ewa Kępa

Białystok

KULTUROWE UWARUNKOWANIA UDZIAŁU KOBIEŃ W POLITYCE

ABSTRACT

Cultural determinants of women's participation in politics

On the one hand, the emphasis on equal rights between women and men has resulted in women's occupying important positions in the state more frequently. On the other hand, however, politics is still an area where, in the social consciousness, it is men who are suited best for the job. The relatively low representation of women in political structures is largely a consequence of cultural factors. The dominance of men in politics is due to a tradition according to which a woman is mainly associated with the domestic sphere, and the public sphere belongs to men. The persistence of the described state of affairs is a consequence of the mechanism of cultural reproduction which reproduces existing social inequalities in a disguised manner. The road to equal rights in the world of politics is a long and tedious one because of the persistence of beliefs of culturally defined concepts of femininity and masculinity. In order to succeed, one needs other measures than merely legislative regulations. It is crucial that they be reflected in practice as well. It seems that the image of politicians who are respectful for each other and strive together for the common good, regardless of their gender or sexual orientation, is the most effective way to change the social beliefs about the profession of a politician.

Gdy spojrzymy na statystyki dotyczące udziału kobiet w polityce nadal widać wyraźnie, że w większości krajów na świecie polityka jest silnie zdominowana przez mężczyzn. I choć proporcje pomiędzy udziałem kobiet i mężczyzn sprawujących władzę stale zmieniają się na korzyść kobiet, droga do ich wyrównania zapewne będzie jeszcze długa i żmudna. Jednym z determinantów wpływających na tempo zachodzą-

cych zmian jest kultura. Europejki w sferze polityki osiągnęły już wiele. Obywatelki Arabii Saudyjskiej natomiast nadal pozostają pod całkowitą władzą mężczyzn, nie tylko w sferze polityki, ale także w życiu prywatnym.

Płeć kulturowa a udział kobiet w sferze publicznej

Do wyjaśnienia charakteru obecności kobiet w polityce w istotny sposób przyczynił się nurt badawczy związany z feminizmem i *women's studies*, za sprawą którego dokonana się „teoretyczna rewolucja” zarówno w sposobie badania sytuacji kobiety, jak i całości życia społecznego¹. Teorie tworzone w ramach rozważań feministycznych ujawniły, w kształtowanej przez kulturę i społeczeństwo świadomości potocznej, obecność treści determinujących losy kobiet ze względu na ich przynależność do określonej płci. Okazało się, że podporządkowanie kobiet występuje we wszelkich rodzajach sytuacji życiowych, od sfery rodzinno-domowej po instytucje i struktury polityczne². Zdaniem badaczek kulturowa asymetria w ewaluacji płci wynika z powiązania kobiety ze sferą domową, a mężczyzn z publiczną (*domestic versus public*), z utożsamieniem kobiety z naturą, a mężczyzn z kulturą (*nature versus culture*). Jako trzeci powód istnienia omawianej sytuacji wymienia się podział pomiędzy sferą produkcji – kojarzoną z mężczyzną, a reprodukcją – stanowiącą domenę kobiet (*production versus reproduction*)³.

W wyjaśnianiu odmiennych zachowań politycznych kobiet i mężczyzn kluczową rolę odgrywa pojęcie płci kulturowej. Rozróżnienia na płeć w znaczeniu biologicznym (*sex*) i kulturowym (*gender*) jako pierwsza dokonała Kate Millett w wydanej w roku 1970 książce zatytułowanej *Sexual Politics*. Płeć kulturowa, to społecznie i kulturowo konstruowane

¹ Por. A. Titkow, *Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty*, Warszawa 2007, s. 21; E. Gontarczyk, *Kobiecość i męskość jako kategorie społeczno-kulturowe w studiach feministycznych*, Poznań 1995, s. 99.

² Por. M. Humm, *Słownik teorii feminizmu*, przekł. B. Umińska, J. Mikos, Warszawa 1993, s. 229.

³ Por. E. Głazewska, *Płeć i antropologia. Kulturowa koncepcja płci w ujęciu Margaret Mead*, Toruń 2005, s. 146-166; L. N. Keridwen, *Anthropology of Women*, [w:] *Encyclopedia of Anthropology*, (red.) J. H. Birk, California 2005.

znaczenia dotyczące kobiecości i męskości zmienne w czasie i przestrzeni stanowiące „kulturową nadbudowę” płci biologicznej⁴. Różnice płciowe (*sex differences*) mają charakter „naturalny”. Źródło różnic w zakresie płci kulturowej (*gender differences*) tkwi w kulturze i społeczeństwie⁵. Cechy kulturowe płci, choć tak się je traktuje, nie są zatem ani uniwersalne ani naturalne, a role społeczne pełnione przez kobiety i mężczyzn nie wynikają jednoznacznie z uwarunkowań biologicznych.

Dominacja mężczyzn w sferze publicznej a niedoreprezentacja kobiet w polityce

Tradycyjnie kobiecość w kulturze konstytuują cechy cenione u matek, żon i gospodyń domowych. Należą do nich: czułość, łagodność, troskliwość, uczuciowość, delikatność, gospodarność, wrażliwość na potrzeby innych. Tylko za pomocą kilku spośród nich można opisać „dobrego” polityka. Męskość natomiast determinują cechy cenione i pożądane w sferze publicznej, takie jak: spryt, zdolność przekonywania, pewność siebie, łatwość podejmowania decyzji, nastawienie na sukces, skłonność do rywalizacji, samowystarczalność oraz niezależność. Zgodnie z tradycją kobieta kojarzona jest przede wszystkim ze sferą rodzinno-domową. Kobięca fizjologia oraz pełnione przez kobiety role społeczne postrzega się jako bliższe naturze czyniąc kobiety odpowiedzialnymi przede wszystkim za wypełnianie obowiązków domowych i opiekuńczych⁶. Owo, nadal silne przekonanie, stanowi jedną z podstawowych barier na drodze zwiększenia udziału kobiet w życiu publicznym⁷. Kobiety kojarzone są więc z tym, co prywatne i domowe, mężczyźni z tym, co publiczne i kolektywne. Ów podział przekłada się wprost proporcjonalnie na udział płci we władzy. W społeczeństwach, które kulturze przypisują

⁴ Por. A. Titkow, *Tożsamość...*, op.cit., s. 26-35.

⁵ Por. M. Humm, *Słownik...*, op.cit., s. 164.

⁶ Por. A. Titkow, D. Duch-Krzystoszek, B. Budrowska, *Nieodpłatna praca kobiet. Mity, realia, perspektywy*, Warszawa 2004, s. 9; S. Coltrane, *Household Labor and the Routine Production of Gender*, [w:] *The Gendered Society Reader*, (red.) M. Kimmel, New York 2004, s. 167.

⁷ Por. S. B. Ortner, 2006, *Is Female to Male as Nature to Culture?*, [w:] *Feminist Anthropology. A Reader*, (red.) E. Lewin, Oxford 2006, s. 74-82.

wyższość nad naturą, a sfera publiczna dominuje nad prywatną, władza należy do mężczyzn⁸. Różnice biologiczne mają tu swoje odbicie w różnicach społecznych⁹.

Reprodukcja płci kulturowej

W wielu miejscach na świecie wciąż istnieje silne przywiązanie do tradycyjnego rozumienia ról płciowych. Co istotne, owo przywiązanie wykazują nie tylko mężczyźni, ale i kobiety. Przedstawiciele obu płci wspólnie biorą udział w podtrzymywaniu męskiej dominacji, wzajemnie się kontrolując, ucząc i egzekwując od siebie zachowania tradycyjnie związane z kobiecością i męskością¹⁰. Siła męskiego porządku wynika z tego, że androcentryzm¹¹ narzuca się ludziom jako neutralny i niewymagający uzasadnienia¹². Dzieje się tak z powodu nieświadomości istnienia mechanizmu reprodukcji kulturowej. Mechanizmu, który w sposób zamaskowany nieustannie odtwarza nierówności porządku społecznego¹³. Reprodukcja kulturowa sprawia, że zdecydowana większość członków społeczeństwa nieświadomie godzi się żyć według reguł gry ustanowionej przez dominującą kulturę¹⁴. Dlatego kobiety wielokrotnie same uczestniczą we własnej opresji nic o tym nie wiedząc¹⁵.

⁸ Por. E. Baldwin, B. Longhurst, S. McCracken, M. Ogborn, G. Smith, *Wstęp do kulturoznawstwa*, przekł. M. Kaczyński, J. Łoziński, T. Rosiński, Poznań 2007, s. 148.

⁹ Por. R. Pandey, *Women From Subjection to Liberation*, New Dehli 1989, s. 106; P. Bourdieu *Męska dominacja*, przekł. L. Kopciewicz, Warszawa 2004, s. 35, 45, 60-61.

¹⁰ O tym, że kobieta powinna umieć ugotować obiad, a jej podstawową powinnością jest urodzenie dziecka, często słyszy od swojej matki, teściowej, ciotki czy koleżanek.

¹¹ Androcentryzm – definiowanie mężczyzn i męskiego doświadczenia jako neutralnej normy (S. L. Bem, *Męskość i kobiecość. O różnicach wynikających z płci*, przekł. S. Pikiel, Gdańsk 2000, s. 15-17).

¹² Por. P. Bourdieu, *Męska...*, op. cit., s. 18.

¹³ Por. Ch. Jenks, *Kultura*, przekł. W. J. Burszta, Poznań 1999, s. 152, 172.

¹⁴ Por. A. Kłoskowska, *Teoria socjologiczna Pierre'a Bourdieu. Wstęp do wydania polskiego*, [w:] *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, P. Bourdieu, J.-C. Passeron, przekł. E. Neyman, Warszawa 1990, s. 18-20.

¹⁵ Por. P. Bourdieu, *Męska...*, op. cit., s. 51.

Trwanie określonej struktury społecznej oraz podtrzymujących ją norm i wzorców zachowań wymaga nieustannego aktualizowania i reprodukowania na nowo. Wszystko, co stanowi podstawę istnienia określonej rzeczywistości społecznej wymaga powtórzenia¹⁶. Także płęć kulturowa stanowi zbiór aktów powtarzanych według ustalonych reguł. Milcząca zbiorowa zgoda na inscenizowanie, wytwarzanie i podtrzymywanie dwóch przeciwstawnych płci kulturowych, połączona z presją kary, nakazuje wierzyć w ich konieczność i naturalność¹⁷.

Aktywny udział w reprodukowaniu hierarchii opartej na męskiej dominacji przez wieki brały i nadal biorą: rodzina, Kościół, państwo i szkoła¹⁸. W domu, na placu zabaw, od dalszej rodziny i znajomych dzieci dowiadują się jak być kobietą i mężczyzną. W co się bawić, jak mówić i zachowywać. W przedszkolu i szkole promowanie stereotypowych ról rodzajowych odbywa się za sprawą treści formalnego programu nauczania mających swe odzwierciedlenie w podręcznikach szkolnych, w których prace domowe, zdecydowanie częściej od ojców, wykonują matki. O trwałości tradycyjnych stereotypów płci decyduje ponadto zachowanie nauczycieli wobec uczniów, którzy często dziewczynki postrzegają jako grzeczniejsze, a chłopców jako bardziej uzdolnionych w kierunku nauk ścisłych¹⁹. Nawet, z pozoru niewinne bajki i literatura dziecięca,

¹⁶ Por. J. Butler, *Performative acts and gender constitution. An essay in phenomenology and feminist theory*, [w:] *The performace studies reader*, (red.) H. Bial, Routledge, London 2004, s. 160; V. Turner, *Gry społeczne, pola i metafory. Symboliczne działanie w społeczeństwie*, przekł. W. Usakiewicz, Kraków 2005.

¹⁷ J. Butler, *Uwikłani w płęć. Feminizm i polityka tożsamości*, przekł. K. Krasuska, Warszawa 2008, s. 94, 251-252.

¹⁸ Por. P. Bourdieu, *Męska...*, op. cit., s. 47, 101-106. Na podtrzymywanie tradycyjnych podziałów płciowych przez instytucje oparte na różnicach rodzajowych (*gendered institutions*), jakimi są miejsce pracy, szkoła, czy polityka, wskazuje również M. Kimmel uważając je za główne źródło podtrzymywania istnienia społeczeństwa opartego na podziałach rodzajowych (*gendered society*). Por. M. Kimmel, *The Gendered Society*, New York 2000, s. 18.

¹⁹ Por. K. Arcimowicz, *Wzory męskości propagowane w podręcznikach*, [w:] *Od kobiety do mężczyzny i z powrotem. Rozważania o płci w kulturze*, (red.) J. Brach-Czaina, Białystok 1997; L. Kopciwicz, *Edukacja jako praktyka dominacji. Udział szkoły w wytwarzaniu kapitałów rodzajowych uczennic i uczniów*, [w:] *Koniec mitu niewinności. Płęć i seksualność w socjalizacji i edukacji*, (red.) L. Kopciwicz, E. Zierkiewicz, Warszawa 2009, s. 13-28; E. Mandal, *Kobiecość i męskość. Popularne opinie i badania naukowe*, Warszawa 2003, s. 38; C. M. Renzetti, D. J. Curran, *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, przekł. A. Gromkowska-Melosik, Warszawa 2005, s. 139.

pełne są bohaterów i historii odpowiadających tradycyjnemu podziałowi społeczeństwa na kobiety i mężczyzn²⁰. Także media nie są całkowicie wolne od obrazu kobiet widzianych przede wszystkim przez pryzmat bycia matką i gospodynią domową. Tu kobiety martwią się przesadnie plamą na obrusie czy dziecięcym ubraniu oraz, oprócz wykonywania odpowiedzialnych zadań zawodowych, zajmują się domem i dziećmi – w czym mężczyźni zazwyczaj jedynie służą im pomocą. W naszym kraju tradycyjne wzorce pomagają ponadto podtrzymywać Kościół, według którego zadaniem i drogą do samospełnienia kobiety jest przede wszystkim małżeństwo i macierzyństwo²¹.

Socjalizacja²² a udział kobiet w polityce

Nierówności w dostępie kobiet i mężczyzn do świata polityki warunkowane są istnieniem stereotypów rodzaju (*gender stereotypes*), na które składają się przekonania dotyczące cech psychicznych mężczyzn i kobiet, jak również działań odpowiednich dla jednej i drugiej płci²³. Od dziecka uczymy się postrzegać świat i działać w nim m.in. według schematów rodzajowych – schematów myślowych zakorzenionych w praktykach kulturowych, które z pokolenia na pokolenie pomagają utrwalać męski porządek społeczny²⁴. Socjalizacja płciowa (*gender socialization*) roz-

²⁰ Por. M. C. Hamilton, D. Anderson, M. Broaddus, K. Young, *Gender Stereotyping and Under-representation of Female Characters in 200 Popular Children's Picture Books. A Twenty-first Century Update*, „Sex Roles” 2006, nr 55, s. 757-765.

²¹ Por. B. Budrowska, *Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety*, Wrocław 2000, s. 188-195.

²² Socjalizacja – to proces aktywnego przyswajania sobie przez człowieka warunków środowiska: „narzędzie”, które pomaga w realizacji praktycznych potrzeb bytu, bezpieczeństwa i porządku przygotowujące jednostkę do pełnienia ról społecznych, przyswojenia nawyków, wiedzy i innych atrybutów pozycji społecznych dla niej przewidzianych lub stanowiących przedmiot jej aspiracji. Por. A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996, s. 108.

²³ Por. E. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, przekł. J. Radzicki, Warszawa 1995, s. 373-374; N. C. Macrae, Ch. Stangor M. Hewstone, *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*, przekł. M. Majchrzak, A. i M. Kacmajor, A. Nowak, Gdańsk 1999, s. 20.

²⁴ Por. S. L. Bem, *Męskość i kobiecość. O różnicach wynikających z płci*, przekł. S. Pikiel, Gdańsk 2000, s. 15-17.

poczyna się w momencie urodzenia i trwa przez całe życie²⁵. Zdaniem Pierre'a Bourdieu „pierwotne *locus* męskiej dominacji” stanowi rodzina, w której realizowane są zasady wypracowywane i narzucane w takich instancjach jak szkoła czy państwo²⁶.

Dzieci wychowywane w społeczeństwach naznaczonych polaryzacją rodzajów, definiowaną jako organizowanie wszystkich dziedzin życia społecznego wokół rozróżnienia na to, co męskie i żeńskie, uwewnętrzniają ją. Oddziałuje to na nasz sposób postrzegania siebie i świata oraz nasze bycie w nim. Przypisanie do określonej płci często powoduje, że ludzie nie rozwijają zdolności, które wykraczają poza przypisane im role²⁷. Z tego powodu kobiety często nie widzą siebie jako zajmujących się sprawami publicznymi na wysokich stanowiskach państwowych.

Kobietom trudniej zaistnieć w świecie polityki także z powodu opisywanej przez Ellyn Kaschak „relacyjności kobiecej tożsamości” definiowanej jako określanie własnej wartości na podstawie powodzenia i niepowodzenia związków, w których uczestniczą oraz jako wrażliwość na potrzeby emocjonalne innych osób²⁸. Relacyjności dziewczynki uczą się w dzieciństwie, kiedy dowiadują się, że powinny koncentrować się przede wszystkim na utrzymywaniu pozytywnych relacji interpersonalnych. W przeciwieństwie do dziewczynek od chłopców w owym czasie wymaga się aktywności zorientowanej na zewnątrz. W efekcie kobiety są postrzegane i postrzegają siebie, głównie poprzez związki łączące je z innymi ludźmi, ich potrzeby przedkładając nad realizację własnych pragnień²⁹. Są nieprzychylnie do otwartego zabiegania o pozycję, ponieważ bardziej zależy im na dobrych relacjach z innymi³⁰. Z tego

25 Por. J. E. Owen Blakemore, C. A. Hill, *The Child Gender Socialization Scale. A Measure to Compare Traditional and Feminist Parents*, „Sex Roles” 2007, nr 58, s. 192.

26 Por. P. Bourdieu, *Męska...*, op. cit., s. 10-11, 34, 47, 101-106.

27 Por. S. L. Bem, *Męskość...*, op. cit., s. 124, 134, 147, 150-151.

28 Por. E. Kaschak, *Nowa psychologia kobiety*, przekł. J. Węgrodzka, Gdańsk 1996, s. 99.

29 Por. ibidem, s. 109, 125-126, 139-140; J. M. Bardwick, E. Douvan, *Ambiwalencja: socjalizowanie kobiet*, [w:] *Nikt nie rodzi się kobietą*, wybór, wstęp i przekł. T. Hołówka, Warszawa 1982, s. 172.

30 Por. M. Środa, *Kobiety i władza*, Warszawa 2009, s. 34.

powodu wielu ludziom „brutalny” świat polityki wydaje się nieodpowiedni dla kobiet, które mogłyby się w nim zagubić oraz zbyt łatwo ulegać tym, na poparciu których im zależy.

Reprezentacja kobiet w polityce

Dominacja mężczyzn w sferze publicznej przekłada się na obecność kobiet w polityce. I choć nastąpiła już ogromna zmiana w stosunku do wcześniej obowiązujących norm, według których rządy były sprawowane przez mężczyzn³¹, nie można mówić jeszcze o równości w dostępie kobiet i mężczyzn do władzy. Kobiety, które sprawują władzę, są z reguły oddelegowywane do „kobiecych” i mniej prestiżowych obszarów polityki. Mona Lena Krook i Diana Z. O’Brien przeanalizowały zestaw danych pochodzących ze 117 krajów używając skonstruowanej przez siebie miary, którą określiły mianem *the Gender Power Score*. Badaczki koncentrowały swoją uwagę na tym jak wiele stanowisk, i o jakim prestiżu, zajmują kobiety w rządach poszczególnych państw. Krook i O’Brien stwierdziły, że, choć zaczyna to ulegać zmianie, polityczki często obejmują stanowiska w ministerstwach wymagających cech „kobiecych” – zajmujących się problematyką zdrowia, edukacji, polityki społecznej, starzenia się, rodziny, kultury czy afer konsumenckich. Tymczasem politycy zajmują się obszarami bliższymi mężczyznom, takimi jak afery ekonomiczne, rolnictwo, komunikacja, nauka i technologia, transport, obrona czy budżet³². W obliczu poruszanego przeze mnie zagadnienia, autorki badań doszły jednak do zaskakującego wniosku, o którym należy pamiętać. Okazało się, że silniejszy wpływ na obecność

³¹ Kobiety osiągają coraz bardziej znaczące stanowiska państwowe - dziś w większości rządów znajduje się co najmniej jedna kobieta. Według danych Unii Międzyparlamentarnej (*Inter-Parliamentary Union*) z 30 czerwca 2012 r. kobiety stanowiły 20% ogółu parlamentarzystów na świecie (20,3% w izbie pierwszej i 18,2% w izbie drugiej). Najlepiej wygląda sytuacja kobiet w krajach nordyckich (42%). Najmniej kobiet piastuje stanowiska w parlamentach krajów regionu Pacyfiku (14,5) i państw arabskich (14,7). Por. *Women in National Parlaments*, publikacja elektroniczna: <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>.

³² Por. M. L. Krook, D. Z. O’Brien, *All the President’s Men? The Appointment of Female Cabinet Ministers Worldwide*, „The Journal of Politics” 2012 (July), t. 74, nr 3, s. 846.

kobiet w rządach mają zmienne polityczne niż czynniki społeczne³³. Należy zatem stanowczo podkreślić, że uwarunkowania kulturowe i społeczne, aczkolwiek niezwykle istotne, z całą pewnością nie stanowią jedynych determinantów oddziałujących na miejsce kobiet w polityce!

W Polsce przez wiele lat, począwszy od XVIII wieku, kiedy to w obliczu utraty niepodległości narodził się wzór Matki-Polki, najważniejszym sposobem uczestniczenia kobiet we wspólnocie narodowej było macierzyństwo. Rolą kobiety było przede wszystkim zapewnienie dzieciom patriotycznego wychowania³⁴. Kobiety w historii Polski były strażniczkami polskiej tradycji i narodowej tożsamości. „Po mężczyznach spodziewano się, że dowiodą swojego bohaterstwa na polu bitwy lub w innych trudnych momentach historii; kobiety natomiast miały być heroinami codziennego życia”³⁵. Wzrost akceptacji kobiet w polityce dokonał się w Polsce dopiero po transformacji ustrojowej³⁶.

Po wielu latach starań, okraszonych wieloma niepowodzeniami³⁷, za sprawą środowisk kobiecych dnia 5 stycznia 2011 roku uchwalono w naszym kraju Ustawę kwotową, która weszła w życie 3 marca 2011 roku. Zgodnie z nowym prawem na listach wyborczych do Sejmu, Parlamentu Europejskiego, rad gmin, powiatów i sejmików wojewódzkich nie może być mniej niż 35% kobiet (także nie mniej niż 35% mężczyzn)³⁸. Obecnie w wyniku wyborów samorządowych, które odbyły się w roku 2010, odsetek kobiet we władzach lokalnych wynosi: rady gmin – 25%, rady miast na prawach powiatu – 24%, stanowiska we władzach

33 Por. ibidem, s. 850.

34 Por. S. Walczewska, *Damy, rycerze, feministki. Kobiety dyskurs emancypacyjny w Polsce*, Kraków 1999, s. 41-46.

35 U. Nowakowska, E. Piwnik, *Kobiety w rodzinie*, [w:] *Kobiety w Polsce w latach 90. Raport Centrum Praw Kobiet*, Warszawa 2000, s. 111. Więcej na temat wpływu wzorca Matki-Polki na udział polskich kobiet w życiu publicznym piszę w artykule *Patriotyzm kobiet – ewolucja i przeobrażenia wzorca Matki Polki w kulturze współczesnej*, [w:] *Patriotyzm a wychowanie*, (red.) E. J. Kryńska, J. Dąbrowska, A. Szarkowska, U. Wróblewska, Białystok 2009, s. 556-566.

36 Por. R. Siemieńska, *Kobiety i ich problemy w Sejmie IV kadencji. Progres czy regres?*, [w:] *Płeć, wybory, władza*, (red.) R. Siemieńska, Warszawa 2005, s. 200-201.

37 Por. M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, Warszawa 2006, s. 129-139.

38 Por. *Ustawa kwotowa*, Dz. U. z 2011 r., Nr 34, poz. 172, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20110340172>.

wykonawczych (wójt, burmistrz, prezydent miasta) – poniżej 10%³⁹. Po wyborach parlamentarnych z 2011 roku odsetek kobiet w Sejmie wynosi 24%⁴⁰. Wśród 20 członków Rządu RP znajdują się obecnie 4 kobiety⁴¹.

Wyrazem publicznego zaangażowania kobiet w naszym kraju są dziś także organizacje pozarządowe. Do najczęstszych sfer aktywności organizacji kobiecych powstałych i reaktywowanych po 1989 roku należą: pomoc kobietom w uczestnictwie w sferze życia publicznego, aktywności zawodowej, kulturalnej, pomoc społeczna, walka z przemocą, pomoc rodzinie, działanie w zakresie zdrowia i praw reprodukcyjnych, ekologii, edukacji oraz działalności dydaktyczno-badawczej⁴². Należy dodać, iż wspomniane organizacje szczególną szansę rozwoju otrzymały w momencie przystąpienia Polski do Unii, skąd płynie ogromne wsparcie, także finansowe.

Kariera polityczna kobiet

Droga kobiet do kariery politycznej okazuje się być dłuższa niż w przypadku mężczyzn. Kobiety-polityczki muszą „przebić się” przez tzw. szklany sufit (*glass ceiling*) oraz oderwać od „klejącej podłogi” (*sticky floor*). Wymienione ograniczenia stanowią kombinację czynników przywiązujących kobiety do stanowisk nisko opłacanych o niskim prestiżu społecznym uniemożliwiających im awans na stanowiska kierownicze⁴³. Tworzą je m.in. uwarunkowania kulturowe i społeczne: przypisanie kobiet do tradycyjnych ról, ograniczenia związane z macierzyństwem

³⁹ Por. J. Kwiatkowski, P. Modrzewski, D. Płatek, *Co nam powiedziały wybory samorządowe w 2010 roku, w 20 lat od wprowadzenia reformy samorządowej? Sukces? Porażka? Normalność? Raport z badań*, Kraków 2011 (czerwiec), publikacja elektroniczna: http://www.frdl.org.pl/downloads/Wybory_samorzadowe_2010_Rapor_t.pdf, s. 20, 22, 49, 74.

⁴⁰ Por. M. Fuszara, *Kobiety w wyborach parlamentarnych 2012*, Warszawa 2012, publikacja elektroniczna: <http://www.isp.org.pl/uploads/filemanager/Program%20Prawa%20i%20Instytucji%20Demokratycznych/Kobietywwyborach20122.pdf>.

⁴¹ Por. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, *Skład rządu*, publikacja elektroniczna: http://www.premier.gov.pl/rzad/sklad_rzadu.

⁴² Por. M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit. s. 222; R. Siemieńska, *Miejsce i rola organizacji kobiecych w Polsce*, [w:] *Płeć, wybory, władza*, M. Fuszara (red.), Warszawa 2005, s. 249-250.

⁴³ Por. M. Kimmel, *The Gendered...*, op. cit. s. 186-188.

czy brak powszechności partnerskiego podziału obowiązków w rodzinie. Pojęcie „szklanego sufitu” wprowadzili w 1986 roku Carol Hymowitz i Timothy Schellardt na określenie sytuacji, w której znajdują się kobiety stojące na szczeblu kariery politycznej bądź zawodowej. Termin „szklany sufit” obrazuje perspektywy awansu, które są dla kobiet widoczne, ale nieosiągalne⁴⁴.

Kobiety na drodze kariery politycznej napotykać na wiele trudności płynących z zewnątrz. Analizując dane dotyczące wyborów samorządowych w 2010 roku Małgorzata Fuszara napisała: „Oczekiwanie, że kobieta wykona wszystkie prace w domu, a dopiero w «wolnym czasie» będzie działać w sferze publicznej, narażenie na molestowanie seksualne i obraźliwe paszkwile, kulturowo utrwalone postawy pozwalające żądać dla mężczyzn pierwszego miejsca na liście, chociaż zajmująca drugie miejsce kobieta zdobywa w kolejnych wyborach więcej głosów, kontrola nad czasem kobiety wyrażająca się w dokładnym sprawdzaniu, czy czasu pracy nie poświęca na działania w radzie przy jednoczesnym braku takiej kontroli mężczyzn, często zajmujących kierownicze stanowiska, wskazują na wiele przyczyn niedoreprezentowania kobiet we władzy i znacznie łatwiejszą drogę mężczyzn do zajmowania wysokich stanowisk w sferze publicznej”⁴⁵.

Kobiety często nie widzą dla siebie miejsca w polityce, która postrzegana jest jako wymagająca typowo męskich cech, gdzie „delikatne” i „wrażliwe” osoby skazane są na niepowodzenie. Także nakaz troski o dom i rodzinę sprawia, że kobiety często rezygnują z wykonywania zawodu znacznie utrudniającego wypełnianie roli matki, żony i gospodyni domowej. Kobiety aktywne politycznie mają problem z pogodzeniem pracy polityka z pełnieniem ról tradycyjnie przypisanych kobiecie⁴⁶. Z jednej strony nadal rozlicza się je z tego, w jaki sposób godzą obowiązk-

⁴⁴ Por. B. Budrowska, D. Duch, A. Titkow (red.), *Szklany sufit: bariery i ograniczenia polskich kobiet. Raport z badań jakościowych*, Warszawa 2003, publikacja elektroniczna: <http://www.isp.org.pl/files/18928511860411162001134735655.pdf>, s. 4.

⁴⁵ M. Fuszara, *Kobiety w samorządach lokalnych: wybory 2010*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2011, publikacja elektroniczna: <http://www.isp.org.pl/site.php?id=841>. S. 15.

⁴⁶ Por. I. Pańkow, B. Post *Wprowadzenie*, [w:] *Kobiety u władzy. Spojrzenie z Sejmu*, (red.) idem, Warszawa 2010, s. 10.

ki zawodowe z życiem rodzinnym⁴⁷. Z drugiej, kobiety same mają świadomość tego, że są oceniane podwójnie, że, obok pracy merytorycznej, ocenie podlega ich kulturowo ukształtowana kobiecość⁴⁸. W ten sam sposób oceniają nie tylko siebie, ale i swoje koleżanki: „często ostra krytyka za niespełnianie stereotypowej roli kobiety przez posłanki płynie z ust innych posłanek”⁴⁹.

Trwałość wzorców tradycyjnych ma swoje odbicie w dyskryminujących praktykach i charakterze relacji pomiędzy uczestnikami życia politycznego. W kampaniach wyborczych zdecydowanie częściej od kobiet promowani są mężczyźni, którzy zajmują lepsze miejsca na listach wyborczych czy dostają więcej czasu w mediach⁵⁰. Badania dowodzą, że w ramach partii kobiety są wielokrotnie zatrzymywane na pozycjach podporządkowanych⁵¹, często funkcjonując głównie jako tło dla męskich działań. Zdaniem Magdaleny Środy „Kobiety widoczne w polityce to najczęściej (1) takie, które wydobyto na światło publiczne, by łagodziły wizerunek partii pełnej politycznych bulterierów; (2) te, które budują swoją pozycję na ignorowaniu spraw kobiecych; (3) te, o których wiadomo, że nie wyjdą poza rolę użytecznych ekspertek”⁵². Wśród przykładów takich kobiet Magdalena Środa wymienia m.in. postać posłanki Jolanty Szczypińskiej, „która przez kilka miesięcy osładzała i heteronomizowała wizerunek prezesa (naonczas premiera Kaczyńskiego)” czy minister Elżbiety Radziszewskiej – pełnomocnika rządu do spraw równego traktowania, która oświadczała, że

⁴⁷ Por. U. Nowakowska, E. Piwnik, op. cit., s. 125-126.

⁴⁸ Por. B. Budrowska, D. Duch, A. Titkow (red.), op. cit., s. 89. Posłanki IV kadencji, które pytano o godzenie roli polityka z rodzinną, tłumaczyły się, że ich dzieci są już dorosłe podkreślając jednocześnie, że gdyby tak nie było, nie byłyby tak mocno zaangażowane w pracę (Z. Kinowska, *Posłanki IV kadencji – życie prywatne a zawodowe*, [w:] *Płeć w życiu publicznym. Różnorodność problemów i perspektyw*, (red.) M. Jezierski, M. Winclawska, B. Brodzińska, Toruń 2009, s. 170).

⁴⁹ Z. Kinowska, *Posłanki...*, op.cit., s. 170.

⁵⁰ Por. M. Fuszara, *Kobiety w samorządach lokalnych*, op. cit., s. 17; E. Rekosz, *Kobiety i mężczyźni w telewizyjnej kampanii wyborczej. Wybory parlamentarne 2011*, Warszawa 2012, publikacja elektroniczna: <http://www.isp.org.pl/uploads/pdf/1221768173.pdf>, s. 12-14.

⁵¹ Por. I. Pańkow, B. Post, *Wprowadzenie...*, op. cit., s. 8, 10.

⁵² M. Środa, *Kobiety...*, op. cit., s. 344.

„nie zamierza zajmować się dyskryminacją kobiet, ale dyskryminacją w ogóle”⁵³. Można ponadto przypomnieć grupę siedmiu młodych i pięknych kandydatek w wyborach parlamentarnych w 2011 roku określanych mianem „aniołków PIS”, które podczas kampanii wyborczej gorąco zachęcały wyborców do oddania głosu na swoją partię. Agnieszka Graff ostro komentuje podobne zjawiska twierdząc, że często pracuje się nad tym „jak się pozbyć kobiet, żeby wyglądało, że się je promuje”⁵⁴.

Barierą na drodze kobiet w dążeniu do zajmowania się polityką jest również przekonanie, że jest ona obszarem, w którym najlepiej sprawdzają się mężczyźni⁵⁵. Postrzegana jako „brudna” i „brutalna” traktowana jest wielokrotnie jako nieodpowiednia do zajmowania się nią przez osoby „czułe” i „delikatne”. Można mówić ponadto o braku zaufania do kobiet w polityce, które wynikać ma m.in. z ich niestabilności emocjonalnej. Gdy Ewa Kopacz miała zostać mianowana na stanowisko marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej wielu wyrażało swoje wątpliwości co do tego, czy poradzi sobie z wieloma emocjonalnie obarczającymi sytuacjami, z jakimi będzie musiała się zmierzyć. Owa słabość miała wynikać z faktu bycia kobietą.

Niejednokrotnie mówić można zapewne nie tylko o braku zaufania, ale wręcz o uprzedzeniu wobec kobiet w polityce. Magdalena Środa nawiązując do kampanii prezydenckiej, w której zwyciężył Barack Obama, a przegrała Hillary Clinton, przytoczyła bardzo znaczące fragmenty rozmów ze swoimi przyjaciółmi Amerykanami, którzy byli bardziej skłonni zaakceptować prezydenta ciemnoskórego niż prezydenta-kobietę: „«To jeszcze musi potrwać» – mówią. «Ile?» – pytam. Ile mamy jeszcze czekać, by uzyskać równy dostęp do władzy, a nie liczyć na cud odziedziczenia tronu czy zmiany mentalności?»⁵⁶.

53 Ibidem.

54 A. Graff, *Rykoszetem. Rzecz o płci, seksualności i narodzie*, Warszawa 2008, s. 204.

55 Por. B. Secler, *Kobiety i polityka w latach 1989–2009. Wybrane zagadnienia*, w: *Kobiety we współczesnym świecie. Rola i miejsce kobiet w życiu politycznym*, (red.) M. Musiał-Karg, B. Secler, Poznań 2010, s. 97.

56 M. Środa, *Kobiety...*, op. cit., s. 342.

Przeciwdziałanie dominacji mężczyzn w polityce

Zapisy legislacyjne

Droga kobiet do zwiększenia swojej obecności w przestrzeni publicznej jest długa i trudna. Eliminowanie przyczyn społecznych i kulturowych odpowiedzialnych za dominację mężczyzn w sferze publicznej wymaga bowiem przeformułowania sposobu rozumienia płci w kulturze i społeczeństwie na wielu poziomach. Ogromną rolę w likwidowaniu nierówności związanych z dostępem przedstawicieli obu płci do wykonywania zawodu polityka odgrywają zapisy legislacyjne o randze narodowej i międzynarodowej. Najważniejsze dokumenty międzynarodowe to *Konwencja ONZ w sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet* przyjęta (1979)⁵⁷ oraz *Deklaracja Pekinńska*⁵⁸ i *Platforma Działania* (1995)⁵⁹ stanowiące rezultat IV Światowej Konferencji w sprawie Kobiet, która odbyła się pod egidą ONZ w Pekinie. Programy równościowe realizuje również Unia Europejska. Wśród nich wymienić można zalecenia Rady Europejskiej: zalecenie (96/694/WE) w sprawie równego udziału kobiet i mężczyzn w procesie podejmowania decyzji z roku 1996 oraz zalecenie Komitetu Ministrów Rady Europy Rec (2003) w sprawie zrównoważonego udziału kobiet i mężczyzn w życiu publicznym i podejmowaniu decyzji politycznych. Komisja Europejska przyjęła z kolei tzw. Mapę Drogową na Rzecz Równości Kobiet i Mężczyzn na lata 2006–2010, w której wymienia się promowanie równej reprezentacji kobiet i mężczyzn⁶⁰.

⁵⁷ *Konwencja ONZ w sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet*, 1979, publikacja elektroniczna: http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/dokument,11,Konwencja_przeciw_dyskryminacji_kobiet_18_XII_1979.html.

⁵⁸ *Deklaracja Pekinńska*, 1995, publikacja elektroniczna: http://www.unic.un.org.pl/rownouprawnienie/deklaracja_pekinska.php.

⁵⁹ *Platforma Działania*, 1995, publikacja elektroniczna: http://www.unic.un.org.pl/rownouprawnienie/platforma_dzialania.php.

⁶⁰ *15-lecie Pekinńskiej Platformy Działania*, Warszawa: Departament ds. Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania Dyskryminacji Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, publikacja elektroniczna: http://analizy.mpips.gov.pl/images/stories/publ_i_raporty/Broszura%20Pekin+15%20j.polski.pdf, [dostęp: 21.08.2012]; D. Dahlerup, L. Freidenvall, *Kwoty dotyczące płci w systemach wyborczych w Europie: Raport Parlamentu Europejskiego*, przekł. P. Krasnowolski, red. polskiego przekł. A. Grzybek, 2008, publikacja elektroniczna: http://www.kongreskobiet.pl/Content/uploaded/files/sytuacja_kobiet_w_europie/kwoty-dotyczyce-plci-w-systemach-wyborczych-w-europie.pdf, s. 7-8.

Wprowadzane zmiany legislacyjne bywają skuteczne. Ustawowe kwoty mandatowe dla kobiet sprawdzają się w społeczeństwach, w których rola kobiet postrzegana jest jeszcze bardzo tradycyjnie. Arkadiusz Żukowski podaje przykład Jordanii, gdzie udział kobiet w parlamencie po zastosowaniu kwot mandatowych wzrósł z zera do 5,5% oraz Bangladeszu, gdzie odsetek kobiet w parlamencie spadł z 10% do 2%, gdy w wyborach w październiku 2001 roku przestała obowiązywać kwota dla kobiet⁶¹.

Zmiany w praktykach życia codziennego

Systemy kwotowe⁶² są skutecznym narzędziem zwiększania udziału kobiet w sprawowaniu władzy w społeczeństwach, które nie są jeszcze gotowe do tego, by wspomniany proces mógł dokonać się samoczynnie. Dużo bardziej od uregulowań legislacyjnych potrzebne są jednak zmiany w praktykach życia codziennego. Formalnie równe prawa z mężczyznami nie gwarantują realizacji zasad równości. Droga do zwiększenia udziału kobiet w polityce wymaga m.in. zmierzenia się z kryzysem związanym z brakiem nowych ustalonych wzorców funkcjonowania kobiet i mężczyzn w kulturze. Stare wzorce uległy przeterminowaniu. Znalezienie nowej drogi wymaga ogromnej pracy. Pracy, którą dziś każdy z nas wykonuje indywidualnie w wielu sferach życia.

Istotną rolę w dekonstruowaniu stereotypów dotyczących kobiecości i męskości odgrywają z pewnością rodziny, które powinny „wypoasać” dzieci w przekonanie, że mogą być kim chcą niezależnie od kulturowych oczekiwań. W sposób naturalny dzieje się to, gdy dzieci mają możliwość obserwowania własnych rodziców przełamujących tradycyjne wzorce dotyczące kobiecości i męskości. Najlepszym przykładem stają się realizujące się zawodowo matki, które bez wyrzutów sumienia podejmują zajęcia pozadomowe, oraz ojcowie na równi z kobietami wykonujący żmudne prace domowe.

⁶¹ Por. A. Żukowski, *Partycypacja wyborcza kobiet – wyzwania i dylematy*, Toruń 2011, publikacja elektroniczna: <http://www.uwm.edu.pl/inp/index.php/inne-publikacje/224-partycypacja-wyborcza-kobiet>, s. 25.

⁶² Istnieją różne rodzaje kwot wyborczych: ustawowe kwoty mandatowe, ustawowe kwoty na listach partyjnych kandydatów oraz dobrowolne kwoty na listach partyjnych kandydatów (por. A. Żukowski, *Partycypacja...*, op. cit.).

Podział obowiązków domowych, postrzegany jako wynikający z natury płci, w dużej mierze odpowiada bowiem za reprodukcję androcentrycznego porządku społecznego wykluczającego kobiety z wykonywania najbardziej prestiżowych prac, do których niewątpliwie należy sprawowanie władzy⁶³. Należy zaznaczyć, że obecnie, pomimo wyraźnych zmian w kierunku równego podziału obowiązków między małżonkami w rodzinie, kobiety nadal wykonują prace domowe, a mężczyźni jedynie im w tym pomagają⁶⁴. Wynika to m.in. z przekonania, że są to zajęcia „niemęskie” będące wyrazem „pantoflarstwa”⁶⁵. Dyskryminacja kobiet w strukturach władzy „będzie trwała tak długo, jak długo kobiety i mężczyźni będą wykonywać odmienne obowiązki domowe i jak długo odmienny będzie ich udział w rynku pracy”⁶⁶. Dowartościowanie pracy domowej związanej z prowadzeniem gospodarstwa domowego i wychowaniem dzieci może zatem w istotny sposób przyczynić się do wzrostu obecności kobiet w polityce.

Sposobów na zwiększanie obecności kobiet w polityce, które dokonuje się za sprawą, z pozoru drobnych zmian, dziejących się w codzienności, jest wiele. Trudno ustalić stałe propozycje mogące zapewnić wszystkim, niezależnie od płci czy innych uwarunkowań, równy dostęp do władzy. W obliczu poruszanego zagadnienia najbardziej istotnym pozostaje ujawnianie mechanizmów odpowiedzialnych istnienie dyskryminacji, co pozwala kontrolować procesy utrudniające kobietom funkcjonowanie w świecie polityki.

Płeć polityka w kontekście teorii *queer*

Błędem jest koncentrowanie się na pojęciu kobiet w polityce bez uwzględnienia złożoności kobiecego podmiotu, jaki popełnił ruch

⁶³ Por. C. West, D. H. Zimmerman, *Doing Gender*, [w:] *Doing Gender, Doing difference. Inequality, Power, and Institutional Change*, S. Festermaker, C. West (red.), New York 2002, s. 19; A. Titkow, D. Duch-Krzystoszek, B. Budrowska, *Nieodpłatna...*, op. cit., s. 10, 13, 33.

⁶⁴ Por. H. Bradley, *Płeć*, przekł. E. Chomicka, Warszawa 2008, s. 144; A. Kwiatkowska, A. Nowakowska, *Mężczyzna polski. Psychospołeczne czynniki warunkujące pełnienie ról zawodowych i rodzinnych*, Białystok 2006, s. 38, 40.

⁶⁵ Por. A. Titkow, D. Duch-Krzystoszek, B. Budrowska, op. cit., s. 127.

⁶⁶ K. Deaux, M. Kite, *Stereotypy płci*, [w:] *Kobiety i mężczyźni. Odmienne spojrzenia na różnice*, B. Wojciszke (red.), Gdańsk 2002, s. 374.

feministyczny wczesnych lat 70., który za uniwersalną perspektywę przyjął punkt widzenia kobiety białej, heteroseksualnej i należącej do klasy średniej⁶⁷. W międzyczasie dostrzeżono złożoność kobiecego podmiotu⁶⁸. Zaczęto zwracać uwagę, że doświadczenia kobiet osadzone są w złożonym kontekście osobistym, międzyosobowym, kulturowym i aksjologicznym, co należy bezsprzecznie uwzględnić podejmując walkę o prawa kobiet⁶⁹. Także kobiet w polityce⁷⁰.

Dziś niewybaczalne byłoby pominięcie kwestii roli tożsamości płciowej w polityce. Tożsamości, która nie zawsze daje się opisać za pomocą binarnego podziału na kobiety i mężczyzn. Twórczyni i prekursorka *teorii queer* Judith Butler twierdzi, że przeciwdziałanie męskiej dominacji powinno wiązać się także z wychodzeniem poza ramy obowiązkowej heteroseksualności⁷¹. Działania na rzecz równouprawnienia w dostępie do świata polityki obejmują dziś zatem także mniejszości seksualne. W polityce pojawiają się osoby homoseksualne czy transseksualne, które w otwarty sposób mówią o swojej tożsamości.

Także w Polsce mamy do czynienia z dyskusją publiczną toczącą się wokół płci w kulturze, wykraczającą poza kwestie dychotomicznego podziału na kobiecość i męskość, którą na arenie politycznej prowadzą obecnie poseł Robert Biedroń i posłanka Anna Grodzka aktywnie działający na rzecz środowisk LGBT. Polski parlament oraz polskie społeczeństwo nie radzą sobie najlepiej z tą sytuacją. Mamy do czynienia z wieloma przykładami braku poszanowania prawa wymienionych osób, oraz wyborców, których reprezentują, do godności i wolności. Politycy stroją sobie z posłów Roberta Biedronia i Anny Grodzkiej żarty. Wielokrotnie też słyszy się, że wymienieni politycy nie zasługują na to, by zajmować tak ważne stanowiska w państwie.

⁶⁷ Por. E. Kaschak, *Nowa...*, op. cit., s. 35.

⁶⁸ Por. R. Braidotti, *Embodiment, Sexual Difference, and the Nomadic Subject*, „Hypatia” 1993, t. 8, s. 10.

⁶⁹ Por. E. Kaschak, *Nowa...*, op. cit., s. 39.

⁷⁰ Por. M. Grabowska, J. Regulska, *Kobiety w ponadpaństwowych przestrzeniach politycznych*, [w:] *Współpraca czy konflikt? Państwo i kobiety*, M. Fuszara, M. Grabowska, J. Mizielińska, J. Regulska (red.), Warszawa 2008, s. 18-19.

⁷¹ Por. J. Butler, *Uwikłani w płęć*, op. cit., s. 249, 252-254.

Zakończenie

Do zmian funkcjonowania kobiet w polityce w istotny sposób przyczynił się feministyczny ruch społeczny przybierający różne formy w zależności od czasu i uwarunkowań historycznych, geograficznych i kulturowych. Również w Polsce za sprawą feminizmu podstawy kulturowych skryptów tożsamości kobiet i mężczyzn zostały naruszone⁷². I choć w obszarze polityki kobiety osiągnęły już wiele, to zaledwie początek realizacji postulatu równouprawnienia. Wprowadzanie zmian w tej sferze, to z pewnością proces długofalowy. Udział kobiet w polityce oraz tempo postępujących w tym kierunku zmian, niewątpliwie uzależnione jest od kulturowych i społecznych oczekiwań wobec kobiet i mężczyzn. Błędem jest jednak zrzucanie całej odpowiedzialności na obowiązujące przez lata normy i wzorce kulturowe dotyczące płci. Partycypacja kobiet w polityce, co wykazały m.in. Mona Lena Krook i Diana Z. O'Brien, podlega znacznie bardziej skomplikowanym uwarunkowaniom.

Drogą do urzeczywistnienia idei równouprawnienia w sferze polityki jest przekonywanie ludzi, już od urodzenia, że każdy człowiek, niezależnie od swojej płci biologicznej, tożsamości seksualnej, wyznania czy miejsca przyścia na świat, zasługuje na szacunek i ma prawo do wyboru drogi, jaką chce w życiu podążać. Ważne jest, byśmy byli świadomi możliwości, które przed nami stoją. Wiedzę na ten temat można przekazywać wpajając szlachetne ideały w podręcznikach szkolnych, przemówieniach polityków czy na wiecach. Pamiętać jednak należy, że najbardziej skutecznym sposobem na realizację zamierzonych celów jest wprowadzanie „dobrych wzorców” w praktyce, w życiu codziennym. Uregulowania legislacyjne są niezbędne. Nie zastąpią jednak widoku szanujących się nawzajem i wspólnie walczących o dobro publiczne polityków – niezależnie od ich płci czy orientacji seksualnej.

---

⁷² Por. A. Titkow, *Tożsamość polskich kobiet..., konteksty*, op. cit. s. 102.

Bibliografia

- 15-lecie Pekinńskiej Platformy Działania*, Warszawa: Departament ds. Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania Dyskryminacji Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, publikacja elektroniczna: http://analizy.mpips.gov.pl/images/stories/publ_i_raporty/Broszura%20Pekin+15%20j.polski.pdf.
- Arcimowicz K., *Wzory męskości propagowane w podręcznikach*, [w:] *Od kobiety do mężczyzny i z powrotem. Rozważania o płci w kulturze*, J. Brach-Czaina (red.), Białystok 1997.
- Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, przekł. J. Radzicki, Warszawa 1995.
- Baldwin E., Longhurst B., McCracken S., Ogborn M., Smith G., *Wstęp do kulturoznawstwa*, przekł. M. Kaczyński, J. Łoziński, T. Rosiński, Poznań 2007.
- Bardwick J. M., Douvan E., *Ambiwalencja: socjalizowanie kobiet*, [w:] *Nikt nie rodzi się kobietą*, wybór, wstęp i przekł. T. Hołówka, Warszawa 1982.
- Bem S. L., *Męskość i kobiecość. O różnicach wynikających z płci*, przekł. S. Pikiel, Gdańsk 2000.
- Bourdieu P., *Męska dominacja*, przekł. L. Kopciewicz, Warszawa 2004.
- Bradley H., *Płeć*, przekł. E. Chomicka, Warszawa 2008.
- Braidotti R., *Embodiment, Sexual Difference, and the Nomadic Subject*, „Hypatia” 1993, t. 8.
- Budrowska B., 2000. *Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety*, Wrocław 2000.
- Budrowska B., Duch D., Titkow A. (red.), *Szklany sufit: bariery i ograniczenia polskich kobiet. Raport z badań jakościowych*, Warszawa, publikacja elektroniczna: <http://www.isp.org.pl/files/18928511860411162001134735655.pdf>.
- Butler J., *Performative acts and gender constitution. An essay in phenomenology and feminist theory*, [w:] *The performace studies reader*, H. Bial (red.), London 2004.
- Butler J., *Uwikłani w płeć. Feminizm i polityka tożsamości*, przekł. K. Krasuska, Warszawa 2008.
- Coltrane S., *Household Labor and the Routine Production of Gender*, [w:] *The Gendered Society Reader*, M. Kimmel (red.), New York 2004.

- Dahlerup D., Freidenvall L., *Kwoty dotyczące płci w systemach wyborczych w Europie: Raport Parlamentu Europejskiego*, przekł. P. Krasnowolski, red. polskiego przekł. A. Grzybek, publikacja elektroniczna: http://www.kongreskobiet.pl/Content/uploaded/files/sytuacja_kobiet_w_europie/kwoty-dotyczyce-plci-w-systemach-wyborczych-w-europie.pdf.
- Deaux K., Kite M., *Stereotypy płci*, [w:] *Kobiety i mężczyźni. Odmienne spojrzenia na różnice*, B. Wojciszke (red.), Gdańsk 2002.
- Deklaracja Pekińska*, 1995, publikacja elektroniczna: http://www.unic.un.org.pl/rownouprawienie/deklaracja_pekinska.php.
- Fuszara M., *Kobiety w polityce*, Warszawa 2006.
- Fuszara M., *Kobiety w samorządach lokalnych: wybory 2010*, Warszawa 2011, publikacja elektroniczna: <http://www.isp.org.pl/site.php?id=841>.
- Fuszara M., *Kobiety w wyborach parlamentarnych 2012*, Warszawa 2012, publikacja elektroniczna: <http://www.isp.org.pl/uploads/filemanager/Program%20Prawa%20i%20Instytucji%20Demokratycznych/Kobietywwyborach20122.pdf>.
- Głazewska E., *Płeć i antropologia. Kulturowa koncepcja płci w ujęciu Margaret Mead*, Centrum Edukacji Nauczycielskiej, Toruń 2005.
- Gontarczyk E., *Kobiecość i męskość jako kategorie społeczno-kulturowe w studiach feministycznych*, Poznań 1995.
- Grabowska M., Regulska J., *Kobiety w ponadpaństwowych przestrzeniach politycznych*, [w:] *Współpraca czy konflikt? Państwo i kobiety*, M. Fuszara, M. Grabowska, J. Mizielińska, J. Regulska (red.), Warszawa 2008.
- Graff A., *Rykoszetem. Rzecz o płci, seksualności i narodzie*, Warszawa 2008.
- Hamilton Mykol C., Anderson D., Broaddus M., Young K., *Gender Stereotyping and Under-representation of Female Characters in 200 Popular Children's Picture Books. A Twenty-first Century Update*, „Sex Roles” 2006, nr 55.
- Humm M., *Słownik teorii feminizmu*, przekł. B. Umińska, J. Mikos, Warszawa 1993.
- Jenks Ch., *Kultura*, przekł. W. J. Burszta, Poznań 1999.
- Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, *Skład rządu*, publikacja elektroniczna: http://www.premier.gov.pl/rzad/sklad_rzadu.
- Kaschak E., *Nowa psychologia kobiety*, przekł. J. Węgrodzka, Gdańsk 1996.

- Keridwen L. N., *Anthropology of Women*, [w:] *Encyclopedia of Anthropology*, J. H. Birx (red.), California 2005.
- Kępa E., *Patriotyzm kobiet – ewolucja i przeobrażenia wzorca Matki Polki w kulturze współczesnej*, [w:] *Patriotyzm a wychowanie*, E. J. Kryńska, J. Dąbrowska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), Białystok 2009.
- Kimmel M., *The Gendered Society*, New York 2000.
- Kinowska Z., *Posłanki IV kadencji – życie prywatne a zawodowe*, [w:] *Płeć w życiu publicznym. Różnorodność problemów i perspektyw*, M. Jezierski, M. Winclawska, B. Brodzińska (red.), Toruń 2009.
- Kłoskowska A., *Teoria socjologiczna Pierre'a Bourdieu. Wstęp do wydania polskiego*, [w:] P. Bourdieu, J.-C. Passeron, *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, przekł. E. Neyman, Warszawa 1990.
- Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.
- Konwencja ONZ w sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet*, 1979, http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/dokument,11,Konwencja_przeciw_dyskryminacji_kobiet_18_XII_1979.html.
- Kopciwicz L., *Edukacja jako praktyka dominacji. Udział szkoły w wytwarzaniu kapitałów rodzajowych uczennic i uczniów*, [w:] L. Kopciwicz, E. Zierkiewicz, *Koniec mitu niewinności. Płeć i seksualność w socjalizacji i edukacji*, Warszawa 2009.
- Krook M. L., O'Brien D. Z., *All the President's Men? The Appointment of Female Cabinet Ministers Worldwide*, "The Journal of Politics" 2012 (July), t. 74, nr 3.
- Kwiatkowska A., Nowakowska A., *Mężczyzna polski. Psychospołeczne czynniki warunkujące pełnienie ról zawodowych i rodzinnych*, Białystok 2006.
- Kwiatkowski J., Modrzewski P., Płatek D., *Co nam powiedziały wybory samorządowe w 2010 roku, w 20 lat od wprowadzenia reformy samorządowej? Sukces? Porażka? Normalność? Raport z badań*, Kraków, publikacja elektroniczna, http://www.frdl.org.pl/downloads/Wybory_samorzadowe_2010_Raport.pdf.
- Macrae N. C., Stangor Ch., Hewstone M., *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*, przekł. M. Majchrzak, A. i M. Kacmajor, A. Nowak, Gdańsk 1999.
- Mandal E., *Kobiecość i męskość. Popularne opinie i badania naukowe*, Warszawa 2003.
- Millet K., *Sexual Politics*, New York 1970.

- Nowakowska U., Piwnik E., *Kobiety w rodzinie*, [w:] *Kobiety w Polsce w latach 90. Raport Centrum Praw Kobiet*, Warszawa 2000.
- Ortner Sh. B., *Is Female to Male as Nature to Culture?*, [w:] *Feminist Anthropology. A Reader*, (red.) E. Lewin, Oxford 2006.
- Owen Blakemore J. E., Hill Craig A., *The Child Gender Socialization Scale. A Measure to Compare Traditional and Feminist Parents*, "Sex Roles" 2007, nr 58.
- Pandey R., *Women From Subjection to Liberation*, New Dehli 1989.
- Pańkow I., Post B., *Wprowadzenie*, [w:] I. Pańkow, B. Post, *Kobiety u władzy. Spojrzenie z Sejmu*, Warszawa 2010.
- Platforma Działania*, 1995, http://www.unic.un.org.pl/rownouprawnienie/platforma_dzialania.php.
- Rekosz E., 2012, *Kobiety i mężczyźni w telewizyjnej kampanii wyborczej. Wybory parlamentarne 2011*, Warszawa, publikacja elektroniczna: <http://www.isp.org.pl/uploads/pdf/1221768173.pdf>.
- Renzetti C. M., Curran D. J., *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, przekł. A. Gromkowska-Melosik, Warszawa 2005.
- Secler B., *Kobiety i polityka w latach 1989–2009. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Kobiety we współczesnym świecie. Rola i miejsce kobiet w życiu politycznym*, M. Musiał-Karg, B. Secler (red.), Poznań 2010.
- Siemieńska R., *Kobiety i ich problemy w Sejmie IV kadencji. Progres czy regres?*, [w:] eadem, *Płeć, wybory, władza*, Warszawa 2005.
- Siemieńska R., *Miejsce i rola organizacji kobiecych w Polsce*, [w:] eadem, *Płeć, wybory, władza*, Warszawa 2005.
- Środa M., *Kobiety i władza*, Warszawa 2009.
- Titkow A., *Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty*, Warszawa 2007.
- Titkow A., Duch-Krzystoszek D., Budrowska B., *Nieodpłatna praca kobiet. Mity, realia, perspektywy*, Warszawa 2004.
- Turner V., *Gry społeczne, pola i metafory. Symboliczne działanie w społeczeństwie*, przekł. W. Usakiewicz, Kraków 2005.
- Ustawa kwotowa*, 2011, Dz. U. z 2011 r., nr 34, poz. 172, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20110340172>.
- Walczewska S., *Damy, rycerze, feministki. Kobięcy dyskurs emancypacyjny w Polsce*, Kraków 1999.

West C., Zimmerman D. H., *Doing Gender*, [w:] *Doing Gender, Doing difference. Inequality, Power, and Institutional Change*, (red.) S. Festermaker, New York 2002.

Women in National Parliaments, <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>.

Żukowski A., 2011, *Partycypacja wyborcza kobiet – wyzwania i dylematy*, publikacja elektroniczna: <http://www.uwm.edu.pl/inp/index.php/inne-publicacje/224-partycypacja-wyborcza-kobiet>.